

Legitimerende protester

Bondemotstandens rolle i eneveldets politiske kultur

Trond Bjerkås

Eneveldet, som i Norge besto fra 1660 til 1814, var på mange måter et svært stabilt regime. Det besto tilsynelatende uten reelle eksistensielle trusler gjennom hele 1700-tallet, også i andre halvdel av århundret, da andre regimer i Europa falt for politiske omveltninger. Først i 1814, som følge av kong Fredrik VI's skjebnesvangre politikk under Napoleonskrigene, ble den dansk-norske staten splittet og et konstitusjonelt styre innført i Norge. Også etter det fortsatte eneveldet som system i Danmark fram til midten av 1800-tallet. Hvis man som historiker vender blikket mot enevoldsregimet, bør man derfor ikke bare spørre om hvorfor det falt, men også om hvordan det kunne være så stabilt. Og en måte å undersøke det spørsmålet på, er å spørre hvilke vilkår og forutsetninger motstanden mot regimet hadde, og hvordan myndighetene forholdt seg til den.

Slike spørsmål faller inn under begrepet politisk kultur. Politisk kultur betegner generelt de normer og regler som styrer beslutningsprosesser og innflytelse i et samfunn, samt mer allmenne forestillinger om hva som legitimerer makt.¹ Politisk kultur angir dermed noen rammer som fortidige handlinger kan fortolkes gjennom. For historikeren gjelder det å gjøre disse rammene eksplisitte, for å kunne forstå motivene bak handlingene og de samtidige reaksjonene på dem. Påstanden jeg vil argumentere

---

¹ Bjerkås og Dørum 2017: 16.

for i dette kapitlet er at bondemotstanden i Norge på 1700-tallet var relativt omfattende og mer suksessfull enn forskningen ofte har lagt til grunn. Likevel hevder jeg at motstanden i liten grad utgjorde noen eksistensiell trussel mot regimet, snarere tvert imot. Motstanden inngikk etter min mening i en felles politisk kultur, som ble delt av både myndigheter og undersåtter, og som virket integrerende, snarere enn oppløsende, på den politiske orden.

I de siste tiårene har det vokst fram en omfattende litteratur om politisk kultur i tidlig nytid. På 1990-tallet slo begrepet igjennom i Sverige og Danmark hos forfattere som Eva Österberg, Harald Gustafsson og Michael Bregnsbo. Hos disse betegnet begrepet mer eller mindre felles oppfatninger om hvordan politikk i bred forstand skulle bedrives, særlig innenfor lokaloffentlige institusjoner eller andre myndighetsgodkjente ordninger.² Etter årtusenskiftet antok begrepet et mer konfliktorientert aspekt gjennom undersøkelser av bondemotstand hos historikere som Karin Sennfelt, og i Norge særlig Knut Dørum.³ Samtidig har Dørum i flere arbeider vært inspirert av E.P Thompsons tolkningsramme, og han drøfter tanken om at «opptøyene fulgte ritualer og normer som folket, de privilegerte samfunnsklasser og myndighetene delte».⁴ Nyvinningen for motstandsforskningen har med dette vært å løfte bondemotstanden ut fra en eldre materialistisk fortolkningstradisjon slik at bøndernes normer får spille en mer selvstendig rolle for historisk forståelse.

I lys av dette vil jeg trekke fram tre aspekter ved politisk kultur som er særlig relevant for dette kapitlet. Det første aspektet er det vi kan kalle regimets offisielle ideologi, altså de forestillingene om forholdet mellom statsmakt og befolkning som nedfeller seg i lovverk, offentlige uttalelser og propaganda. Den offisielle ideologien kan først og fremst fortelle oss noe om hvordan regimet ønsket at undersåttene skulle forholde seg til staten og samfunnsordenen. Den er normativ og gir sparsomt med opplysninger om hvilke holdninger og handlinger som faktisk eksisterte i befolkningen. Den offisielle ideologien er likevel mer enn en ferniss som historikerne må skrelle vekk for å finne ut «hvordan det egentlig var».

---

2 Österberg 1992; Österberg 1993; Gustafsson 1989; Gustafsson 1994; Bregnsbo 1997a.

3 Sennfelt 2001, Dørum 2006.

4 Dørum 2006: 408. Sitatet er fra Dørum og Sandvik 2012: 15.

Den var et virksomt element i den politiske kulturen som undersåttene måtte forholde seg til når de kommuniserte med og protesterte mot myndighetene.

Det andre aspektet er de mer allmenne forestillinger om hva som legitimerer makt og politiske handlinger, som ikke kommer direkte til uttrykk i offentlige dokumenter, og som ikke kan sies entydig å ha sitt opphav i regimets samfunnsforståelse. De kan like gjerne være en del av en bondeideologi, eller de kan være en del av en felles verdensanskuelse eller mentalitet.⁵ Slike forestillinger kan enten være undergravende eller underbyggende i forholdet til det eksisterende regimet. Forestillinger om alternative styreformer vil typisk være undergravende, mens forestillinger som støtter opp under den eksisterende styreformen vil typisk være underbyggende.

Det siste aspektet er politiske handlinger. Handlinger, både legale og illegale, kan forstås som en del av et samfunns politiske kultur, siden handlingene er betinget av og fortolkes i lys av gjeldende normer og forestillinger.⁶ Det betyr at også motstand, herunder bondemotstand, kan undersøkes som en del av eneveldets politiske kultur.

I forskningen er det en utbredt oppfatning at det var lite bondemotstand i Norge og Danmark på 1700-tallet. Men denne antatte kjensgjerningen har blitt gitt to svært forskjellige forklaringer. Den ene går ut på at bøndene på 1700-tallet rett og slett ikke hadde så mye å klage over og at det fantes gode kommunikasjonskanaler og institusjonelle ordninger hvor potensielle konflikter kunne bli løst uten vold. Knut Mykland har påstått at Norge på 1700-tallet var å betrakte som et «lavskatteland», og at staten var lydhor overfor bondebefolkningens ønsker, særlig gjennom supplikkordningen, altså ordningen om at man kunne skrive bønneskriver til Kongen.⁷ Mykland fremmer her det som blir kalt et interaksjonsperspektiv,

5 Jakten på felles mentaliteter i tidligere historiske perioder kommer kanskje aller sterkest til uttrykk i den franske historikeren Jaques LeGoffs utsagn om at han var på jakt etter «det som Caesar hadde til felles med den ubetydeligste soldat i sine legioner, Ludvig den Hellige med bøndene på sitt gods, Christoffer Columbus med matrosene på sine Caraveller», her sitert i Sandmo 1999: 63. Særlig Eva Österberg har i nordisk kontekst vært inspirert av *Annalsskolens* tenkning i sin sine tekster om politisk kultur (Österberg 1993).

6 Handlingsaspektet ved politisk kultur er særlig framhevet i Sennefelt 1996 og Dørum 2006.

7 Bagge og Mykland 1987: 257–259.

som innebærer nettopp at institusjonaliserte konfliktløsningsarenaer, relativt moderate byrder og en lydhør stat anses å ha lagt begrensninger på den voldelige bondemotstanden.

Den andre forklaringen er at det nok var mye å klage på, men at regimet var svært repressivt og kvalte all potensiell motstand i fødselen. Bondemotstanden på 1600- og 1700-tallet hadde derfor dårlige forutsetninger for å lykkes. Øystein Rian har forklart de få bondeopprørene med den disiplinierende og pasifiserende effekten enevoldsstaten hadde på folket. Han mener staten i stor grad klarte å ta fra bøndene maktmiddel og mulighetene til å øve en effektiv opposisjon.⁸ Kåre Lunden på sin side skriver: «Det er visseleg ei 'lov', frå mellomalderen til slutten av 1700-tallet, at opprørarane alltid tapte i hovudsaka.»⁹ Lunden og Rian er eksponenter for det vi kan kalle et maktstatsperspektiv.¹⁰

I dette kapitlet vil jeg fremme et tredje perspektiv. Bondemotstanden i Norge på 1700-tallet var på et vis både mer utbredt enn interaksjonshistorikerne hevder, og mer suksessfull enn maktstatshistorikerne mener. Likevel bidro den etter min mening til å opprettholde enevoldssystemet gjennom hele århundret. Et mål med dette kapitlet er å klare opp i dette tilsynelatende paradokset. Som Knut Dørum har påpekt, var det ofte et betydelig misforhold mellom de begrensningene lovverket satte for bondemotstand og hva myndighetene faktisk så gjennom fingrene med. Motstanden var dessuten ofte virkningsfull, delvis som følge av myndighetenes resignasjon og at bøndene kunne alliere seg med andre samfunnsgrupper, men ikke minst fordi øvrighet og allmue delte visse normer og forestillinger om mer eller mindre legitime og uakseptable politiske handlinger. Ifølge Dørum dannet dette normfelleskapet «grunnlag for forutsigbarhet og dialog og rom for forhandlinger og kompromisser».¹¹

Når bondemotstanden ikke reelt truet regimet, skyldes det etter min mening at den utspant seg i lys av noen grunnleggende politiske og kulturelle forestillinger, som bidro sterkt til å underbygge eneveldet. Med

---

8 Rian 2014.

9 Lunden 2002: 352–353. (Som ovenfor og i etterfølgende noter: punktum etter avsluttet notetekst).

10 For en nærmere redegjørelse for historiografien knyttet til maktstats- og interaksjonsperspektivet, se Dørum 2016 og Bjerkås og Dørum 2017.

11 Dørum 2006; Dørum 2010. Sitatet er hentet fra Dørum og Sandvik 2012: 15.

andre ord: bondemotstand var relativt utbredt, men den ble forstått, både av regimet og av bøndene, på måter som bidro til å legitimere det eksisterende regimet. Historiker Thomas Slettebø har beskrevet eneveldet som et politisk teater, hvor både øvrigheten og undersåttene spilte relativt klart definerte roller i et politisk spill, som bidro til å stabilisere regimet.¹² Det er derfor feil, tror jeg, å fortolke bondemotstanden på 1700-tallet, slik Halvdan Koht gjorde, som revolusjonære forpostfektninger og som frampek mot en kommende politisk omveltning. En teleologisk fortolkning av 1700-tallets bondemotstand som en «fyrebuing til bondepolitikken» på 1800-tallet, kan lett bli anakronistisk.¹³ Jeg vil følgelig forsøke å tydeliggjøre den fortolkningsrammen, den politiske kulturen, som bondemotstanden ble forstått innenfor, og dermed vise hvordan den paradoksalt nok kunne bidra til å styrke regimets legitimitet. Men jeg vil også vise at denne fortolkningsrammen var i ferd med å endre seg mot slutten av 1700-tallet, og at dette er en av faktorene som kan bidra til å forklare at eneveldet falt i Norge i 1814. Aller først må vi derimot se litt nærmere på hva vi snakker om når vi tar for oss bondemotstand på 1700-tallet.

Bondemotstand under eneveldet - en oversikt

Det er altså en vanlig oppfatning blant mange historikere at det var få og små bondeopprør i Norge på 1700-tallet. I løpet av 1500- og 1600-tallet ble voldsnivået og omfanget av opposisjonen nedenfra redusert i mange land.¹⁴ Likevel var voldelige opprør mange steder utbredt langt ut på 1700-tallet. Bondeopprør var en viktig del av den franske revolusjonen, og Pugachev-opprøret i Russland på 1770-tallet var en regelrett krig, hvor opprørerne etablerte en alternativ regjering og aktivt søkte å styrte regimet til Katarina den store.¹⁵ Noe lignende finner vi ikke i Norge. Vi finner i hvert fall ikke bondemotstand knyttet til eksplisitte programmer for

---

12 Slettebø 2012.

13 Koht 1926.

14 Ylinkangas 1991.

15 Om bøndenes rolle i den franske revolusjon, se f. eks. Gottschalk 1933 og Hunt 1984. Om Pugachev-opprøret, se f. eks. Alexander 1969.

politiske omveltninger. Og også i Norge kan vi se en utvikling hvor bondeopprørene avtar fra tidlig på 1600-tallet og framover.¹⁶

Likevel er nok bildet av en fredelig eller passiv bondebefolkning i Norge fortegnet. Vi kan følge Gustav Sætra som regner opp fire «opprørsbølger» i Norge under eneveldet.¹⁷ Den første var motstanden mot dagskatten mellom 1709 og 1712. Dagskatten var en ekstraskatt som ble innført under den store nordiske krig for å finansiere krigføringen. Den ble innført også i Danmark, men motstanden var særlig stor i Norge. Opprøret var godt organisert og preget flere regioner i Sør-Norge. Det var altså ikke lokalt avgrenset, slik bondemotstand på denne tiden ofte blir beskrevet. Den andre bølgen er motstanden mot ekstraskatten på 1760-tallet, som kulminerte med Strilekrigen i Bergen i 1765. Også her var bakgrunnen en ekstraskatt, innført for å finansiere opprustning. Igjen var motstanden spesielt sterk i Norge, og særlig på Vestlandet. Den tredje bølgen Sætra nevner, er Lofthusreisninga på 1780-tallet. Dette var ikke en skatteprotest, men rettet seg både mot det statlige kornmonopolet og det som ble oppfattet som uærlige embetsmenn. Også her var oppstanden godt organisert over store avstander, men med et kjerneområde i Nedenes. Den siste bølgen Sætra nevner, er kornopprørene i 1813. I dette eneveldets siste år, preget av sviktende avlinger og blokade, brøt det ut opptøyer på flere steder, som Toten, Arendal, Molde, Kristiansund og Trondheim. Generelt var matopptøyer mer utbredt i det dansk-norske 1700-tallssamfunnet enn historikere tidligere har vært oppmerksom på. Disse opptøyene var ofte knyttet til forestillinger om moralsk økonomi, som dels ble delt av og dels sto i strid med myndighetenes holdninger.¹⁸

I tillegg til disse «opprørsbølgene» var det en rekke mer avgrensede motstandsaksjoner gjennom 1700-tallet.¹⁹ Vi bør også være oppmerksom på det vi kan kalle hverdagsmotstand.²⁰ Hva som bør regnes som motstand og hva som ikke bør det, avgjøres ikke av handlingene i seg

---

16 Imsen 1990.

17 Sætra 1998.

18 Mührmann-Lund 2017.

19 Koht 1926; Dørum 2006.

20 Generelt om hverdagsmotstand, se f. eks. Scott 1985 og Bjørn 1981.

selv. En handling som i én kontekst er lovlig og beundret, kan i en annen være forbudt og gi anledning til forfølgelse. Generelt kan vi si at jo strengere grenser for opposisjon et regime setter, jo bredere spekter av handlinger kan forstås som motstand. Under eneveldet vil for eksempel daglige unnlatesesynder, som å desertere, ikke betale skatten eller tienden, eller ikke møte opp til gudstjeneste og lignende, i visse situasjoner kunne betegnes som motstand. Slikt foregikk hele tiden, og det var ofte glidende overganger mellom hverdagsmotstand og mer organiserte protestformer.

Et instruktivt eksempel på variasjonen i protestformer er motstanden mot den planlagte nye matrikkelen på 1720-tallet. Matrikkelens viktigste funksjon var å være et skatteregister over fast eiendom. Når den skulle revideres, like etter en kostbar krig, var det derfor mange bønder som hadde en berettiget frykt for at dette ville medføre økte skattebyrder for bondebefolkningen. Protesten mot matrikkelen er viktig, ikke fordi den utløste massiv voldelig motstand - det gjorde den ikke. Men den var en sak som angikk hele landet, og summen av lokale protesthandlinger – falske eiendomsoppgaver, menn som nektet å stille som kjentmenn og lagrettemenn, sabotasje - bidro i vesentlig grad til at hele prosjektet ble skrinlagt.²¹ Dette er også et eksempel på at ulovlige handlinger ble benyttet sammen med legale protester som supplikksskriving. Protest-repertoaret var relativt stort, og grensen mellom lovlig og ulovlig var ofte uklar. Bøndene var flinke til å vite hvor langt de kunne gå før det kom motreaksjoner fra myndighetene. I det følgende vil jeg benytte flere eksempler fra dette sakskomplekset, men også fra andre «protestbølger». Spørsmålet er: Når bondemotstand og opprør var såpass utbredt som det var, hvordan forholdt regimet seg til denne motstanden, og hvorfor bidro motstanden ikke til politiske omveltninger? En del av svaret ligger i å forstå noen aspekter ved eneveldets politiske kultur. Vi vender oss derfor til det første aspektet ved eneveldets politiske kultur, den offisielle ideologien.

---

21 Bjerås 2011.

Den offisielle ideologien

Selv om bondemotstanden ikke utgjorde en reell eksistensiell trussel mot enevoldsregimet, var regimet likevel preget av en sterk frykt for opprør. Dette kommer ikke minst til uttrykk i det vi kan kalle regimets offisielle ideologi, altså de forestillingene om forholdet mellom statsmakt og befolkning som nedfeller seg i lovverk, offentlige uttalelser og propaganda. Den offisielle ideologien kan sies å være ett aspekt ved 1700-tallets politiske kultur, men ikke den eneste. Den offisielle ideologien hjelper oss først og fremst til å få et innblikk i hvordan regimet ønsket at undersåttene burde forholde seg til det. Vi kan kanskje framsette en tommelfingerregel om at jo mer autoritært et regime er, jo mer entydig er den offisielle ideologien. Og eneveldet var utvilsomt et autoritært regime. Likevel er det i utgangspunktet et åpent spørsmål om ideologien bør betraktes som vikarierende motiver som dekker over andre, mindre aktverdige interesser, eller om de styrende selv trodde på ideologien sin. Som vi skal se, er det kanskje heller ikke det mest interessante spørsmålet i vår sammenheng. Snarere er vi ute etter å forstå hvilken virkning ideologien hadde for forholdet mellom regimet og undersåttene.

Hvis vi skal betegne eneveldets offisielle ideologi med ett ord, kan vi kalle det for en lydighetsideologi, slik Knut Dørum har gjort.²² Regimet fremmet et samfunnssyn hvor det var undersåttenes plikt å adlyde øvrigheten, det vil si Kongen og hans embetsmenn. Dette kommer tydelig til uttrykk i regimets grunnlagsdokumenter, som Kongeloven fra 1665. Der heter det at Kongen

«aff alle undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høyeste hoffved her paa Jorden offver alle Menniskelige Lowe, og der ingen anden hoffved og dommere kiender offver sig enten i Geistlige eller Verdslige Sager uden Gud alleene»²³

Bare Gud sto altså over Kongen. Dette innebar at eneveldet fikk en teologisk, eller til og med teokratisk, legitimering. Kongen hentet sin suverenitet fra Gud. Denne forståelsen var likevel ikke enerådig. Eneveldet ble

²² Dørum 2010, 74–76.

²³ Kongeloven §2.

også gitt en naturrettlig begrunnelse, i tråd med tidens moderne ideer. I henhold til denne hadde folket avhendet suvereniteten til Kongen med en kontrakt, inngått på stendermøtet i København i 1660. Resultatet var likevel det samme. Suvereniteten var utvetydig hos Kongen, og folket kunne ikke kreve den tilbake.²⁴

Religionens propagandapotensiale var mer omfattende enn en enkel påstand om at kongen var innsatt av Gud. En ting er at undersåttenes trosliv var sterkt avgrenset til en ortodoks lutherdom, og at blasfemi ifølge loven kunne bli straffet med død og lemlestelse.²⁵ Vel så viktig er det at kirken var tidens mest effektive massekommunikasjonsmiddel. Alle var pliktig til å gå i kirken, en plikt som ble innskjerpet flere ganger. Der fikk menigheten ukentlig høre presten forsikre om kongens godhet og den rådende samfunnsordenens guddommelige innretning.²⁶ Ifølge Kirkeritualet fra 1685 skulle prestene «formane tilhørerne til allerunderdanigst Lydighed mod deris Konge og hans Bud og befalinger.»²⁷

Siden reformasjonen hadde staten understøttet sin legitimitet med den lutherske lære, som det må sies egnet seg ganske godt for det formålet. Luther hadde understreket i sin katekisme at all øvrighet var innsatt av Gud, og at opprør mot den var et opprør mot Gud. I hustavlen, som var føyet til Luthers lille katekisme, heter det at «Enhver skal være lydige mot øvrigheten, for øvrigheten er, overalt hvor den finnes, innsatt av Gud.»²⁸ Denne kunnskapen ble fra slutten av 1730-tallet videreført til befolkningen i Danmark og Norge gjennom Pontoppidans katekismeforklaring, kanskje den mest innflytelsesrike boka som noensinne er utkommet i Norge. Gjennom denne ble Luthers trestandslære innpodet i ungdommen gjennom didaktiske spørsmål og svar. I regjeringsstanden skulle alle lyde Kongen og hans representanter, i lærestanden skulle alle lyde prestenes autoritet, og i husstanden var husfaren øvrigheten som alle – kvinner,

24 Bregnsbo 2017.

25 I Christians V's Norske Lov 6-1-7, heter det at «Hvem som overbeviser at have lastet Gud, eller bespottet hans hellige Navn, Ord og Sacramenter, hannem skal Tungen levendis af hans Mund udskæris, dernæst hans Hoved afslais og tillige med Tungen sættis paa en Stage.»

26 Idsø Viken 2014.

27 *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* 1985:16.

28 Luther 2001: 31.

barn og tjenestefolk – skulle lyde.²⁹ Den samlede visdommen var: Man må kjenne sin plass, og holde seg der. Denne kunnskapen var en forutsetning for å kunne konfirmeres og følgelig for å kunne gifte seg og overta gård og stifte familie.

Ved siden av denne «makten over ordene» som Øystein Rian har kalt det,³⁰ truet selvsagt enevoldsstaten utilsørt med hard, fysisk makt mot den som måtte våge seg på å motsette seg Kongens bud. For den som ble dømt for å forsøke å endre på Kongens «absolutte arveregjering», var straffen at «den højre Haand af hannem levendis afhuggis. Kroppen parteris og læggis paa Stægle og Hiul, og Hovedet med Haanden sættis paa en Stage» – en skjebne som tilfalt blant andre Povel Juel i 1723 og Johan Friderich Struensee i 1772.³¹ Disse var dog høytstående embetsmenn, ja i Struensees tilfelle, de facto statsoverhode, som ble dømt for forræderi. Men også bondeopprørere kunne bli henrettet. Motstand var faktisk definert som opprør i loven. Mer utbredt var likevel tvangsarbeid og inndragelse av eiendom, også tunge skjebner for de aller fleste i et førmoderne agrarsamfunn.

Den andre siden av denne autoritære medaljen, var at den offisielle ideologien framstilte kongen som lydør overfor befolkningen. Gjennom supplikkinstusjonen kunne enhver skrive et bønneskriv til kongen for å fremme en eller annen sak. Denne ordningen var ifølge Knut Mykland en «kanal som sto åpen for alle, fra de høyeste embetsmenn til den fattigste allmue».³² Slik har den blitt tolket som en garanti for vanlige folks rettsikkerhet.³³ Fra innholdet i supplikkene har mange også trukket konklusjoner om at bondebefolkningen gjennomgående var kongetro. Kildene gir inntrykk av at bønder og alle andre faktisk anså kongen som deres velvillige og kloke far og beskytter. Men her ligger det en generell fare for feiltolkning i kildematerialet fra enevoldssamfunnet. Både Øystein Rian og Knut Dørum har vist hvordan allmuen kunne bruke slik retorikk instrumentelt for å appellere og vinne støtte fra kongen og myndighetene.³⁴ Den jevne bonde kunne ikke annet enn å omtale kongen i rosende

29 Bjerkås 2011: 52.

30 Rian 2017.

31 Lovteksten finnes i Christians V's Norske Lov, 6-4-1.

32 Bagge og Mykland 1987: 200–202.

33 For en kritikk av dette synet, se Rian 2014: 525 ff.

34 Rian 1992, Dørum 2009.

og hyllende vendinger når han henvendte seg til ham. Noe annet ville vært farlig og lite smart med tanke på å bli hørt i sin sak. Supplikker og lignende kilder egner seg derfor svært dårlig til å fange opp bøndernes «egentlige» holdninger.

Hvis den offisielle lydighetsideologien hadde vært hele bildet av forholdet mellom Konge og undersått på 1700-tallet – hvis dette hadde vært en beskrivelse av hele den fortidige virkeligheten – ville det være vanskelig å forklare hvordan det kunne forekomme bondemotstand overhodet, for ikke å snakke om hvordan den ofte kunne være relativt vellykket. For det var den. Motstanden bar ofte frukter. Matrikkelen i 1723 ble skrinlagt. Dagskatten, som først ble utskrevet i 1712, ble gradvis redusert og helt avskaffet i 1722. Ekstraskatten ble først utskrevet i 1762, men også den ble gradvis redusert og til slutt avskaffet i 1772. Også Lofthusopprøret fikk resultater som kan betraktes som seire.³⁵

Men et samfunns politiske kultur er noe *mer* enn slike offisielle normer. Slik jeg forstår det, kan bondemotstanden beskrives som politiske handlinger som brøt med de offisielle normene og reglene, samtidig som disse handlingene ble forstått innenfor andre, mer allmenne forestillinger om makt og legitimitet. Dette bidro både til å gjøre motstanden virkningsfull, men det satte også grenser for den, og det styrket regimets legitimitet.

For å mobilisere motstand, må det finnes et opplevd brudd på hva som er rett og rimelig. Og i det gamle bondesamfunnet fantes sterke normer for hva som var rett og rimelig, som, når man opplevde at de ble brutt, kunne mobilisere til motstand. Videre var dette normer som ofte ble delt av øvrighet og bønder. Nettopp derfor var de virksomme. Jeg vil trekke fram to slike overordnede normsett: legalisme og paternalisme.

Legalisme

Legalisme kan beskrives som et normsett som legger sterk vekt på å forsvare etablerte rettigheter. Gamle rettigheter kan rettfærdiggjøres nettopp ved at de er gamle. Det at noe er sedvane, er innenfor et slikt normsett i seg

---

35 Se Margit Løylands kapittel.

selv et argument for at det fortsatt bør være slik. At sedvaneretten sto sterkt i det gamle bondesamfunnet, kommer til uttrykk ved at forsvaret av gamle rettigheter ble begrunnet med at slik hadde det vært «fra Arilds tid.»³⁶ Det er interessant at de to store organiserte militærnekingene på 1700-tallet – i Oppdal i 1752 og i Lærdal i 1799 – var knyttet til det bøndene opplevde som brudd på hevdvunne rettigheter, slik Knut Dørum har vist.³⁷

I Norge var sedvanetenkningen blant bønder koblet til viktigheten av skrevne lover og en fortrolighet med hele det feltet som har med kontrakter, skjøter og skriftlige avtaler å gjøre. Lese- og skrivekyndigheten varierte på 1700-tallet, og ble jevnt over bedre jo lenger fram i tid man kommer.³⁸ Men gjennom hele perioden, og tidligere, synes bønder flest uansett å ha vært innforstått med betydningen og legitimiteten til skriftlige avtaler. Et eksempel: I forbindelse med matrikuleringen i 1723, hadde noen bønder ved Lyngdalselva blitt fratatt sine fiskerettigheter. De argumenterte mot dette ved for det første å vise til at de alltid hadde hatt den retten, og dessuten ved å vise til en 153 år gammel overhoffrettsdom. Her ser vi hvordan bøndene argumenterte sedvanerettslig med at disse rettighetene var gamle, og dette argumentet ble støttet opp med henvisning til konkrete, rettslig gyldige dokumenter.³⁹

Det er ikke overraskende at betydningen av lover og skriftlige avtaler sto sterkt i det norske bondesamfunnet, som hadde en gårds- og jordbruksstruktur tydeligere preget av privat bruksrett enn det sør- og øst-europeiske kollektivbruket. Sett fra bøndenes perspektiv var legalismen dessuten en hensiktsmessig måte å argumentere overfor myndighetene på. Det fantes få eller ingen arenaer for politisk påvirkning for Kongens undersåtter. Å få til reelle samfunnsendringer gjennom politisk organisering var svært krevende, og lå nok i all vesentlighet utenfor bøndenes politiske horisont. I og med fraværet av politiske institusjoner ble forsvaret av lovbestemte og sedvanebestemte rettigheter den beste muligheten for å forhindre nye byrder og pålegg fra statsmakten. Legalismen og sedvaneretten kan med andre ord beskrives som defensive eller konservative

---

36 For et konkret eksempel, se Bjerkås 2011:62. Generelt, se Rian 1992: 132–136 og Dørum 2016:56.

37 Dørum 2010.

38 Fet 1995.

39 Bjerkås 2011: 61–64.

normsett. For bøndene innebar de forsøk på oppdemming mot nye statlige krav, og de anvendte et språk og en tankegang som staten og elitene delte.

For det er klart at myndighetene delte de legalistiske normene. Det var viktig for regimet å fremstå som lovstyrt, i motsetning til et despoti, hvor herskeren styrte fullstendig etter egne innfall.⁴⁰ Flere historikere har da også fremhevet at enevoldsstaten på 1700-tallet langt på vei var en rettsstat, med forutsigbare lover som i all vesentlighet ble fulgt.⁴¹ Det var viktig for regimet å fremstå i et fordelaktig lys overfor sine undersåtter. I tillegg kan man nok regne med at juridisk etterrettelighet og rasjonalitet i økende grad var viktige normer for embetsmennene, som på 1700-tallet i stor grad var utdannede jurister fra Universitetet i København.⁴²

Dermed var det en gjensidig interesse mellom bønder og regime for at staten var lovstyrt og styret var legitimt. Forordningen fra 1721, som annonserte den nye matrikkelen, fremstilte prosjektet som at et nytt skateregister skulle rette opp i de urimeligheter og uklarheter som hadde dukket opp med Dagskatten noen år før. Nå var krigen over og «Vi vil aldeles ikke at Vore kiære undersaattere efter een saa lang og besværlig Krig og deri beviiste allerunderdanigste Troskab og berømmelige Tapperhed i nogen Maade paa nye skulle betynges.» Her slår kongen på stortrommen når det gjelder å smiske med sine undersåtter. Matrikkelen skulle ikke føre til nye skatter eller pålegg for undersåttene. Det refereres eksplisitt til «de gamle sedvanlige skatter», som ikke skulle forhøyes.⁴³

Dette kan åpenbart leses som uforskammet svada. Og visst, undersøkelser av de ferdige matrikkelprotokollene viser at skattene ville ha økt, til dels betydelig.⁴⁴ Det er bare det at den nye matrikkelen aldri ble tatt i bruk, delvis på grunn av bøndenes protester, men vel så mye på grunn av at bøndenes legalistiske forsvar mot nye byrder ble videreført av lokale embetsmenn, som på det grunnlaget argumenterte mot matrikkelen. Amtmannen i Lister og Mandal brukte kongens egne ord om at skattene

40 Nevers 2011.

41 Nagel 1985; Bagge og Mykland 1987; Øyrehagen Sunde 2014.

42 Juridisk embetseksamen for sorenskrivere ble innført i ved forordning 10. februar 1736, se Schmidt: 438–441.

43 Sitert fra Bjerkås 2011: 51.

44 Bjerkås 2014a.

ikke skulle forhøyes, som argument for å sette de nye takstene lavere enn han hadde fått ordre om. En kommisjon bestående av mange av de øverste embetsmennene i Norge og Danmark argumenterte for å legge hele matrikkelen i skuffen, ikke minst fordi skatten med den ville bli forhøyet utover det forordningen sa.

Halvdan Koht fremstiller dette som at en massiv bondemotstand egenhendig stoppet matrikkelen, som et samlet regime ønsket å innføre.⁴⁵ Det er riktigere etter min mening å si at matrikkelen strandet fordi den kom til å bryte med et normsett som var felles for regime og bønder. Kommisjonens argumentasjon var ikke preget av myndighetenes resignasjon eller maktesløshet overfor bondemotstanden. Derimot var den i stor grad preget av et legalistisk normsett.⁴⁶ Bondemotstand spilte en rolle her, men den var effektiv fordi den utspilte seg innenfor et virksomt normsett. Dette normsettet, legalismen, bidro derimot ikke til å destabilisere regimet. Det styrket det, men satte samtidig grenser for dets maktutøvelse.

Paternalisme

Vi har allerede vært inne på viktige kjennetegn ved den kulturelle forestillingen som vi kan kalle paternalisme. Den innebar individenes plikt til å underordne seg samfunnets autoriteter, det være seg den sivile og geistlige øvrigheten eller, i privatsfæren, husfedrene. Den innebar videre at forholdet mellom de som styrte og dem som ble styrt, ble tolket som et forhold mellom far og barn.⁴⁷ Øvrigheten var undersåttenes foreldre, prestene var menighetens foreldre og husfæren var hele husstandens far.

Paternalismen har åpenbare autoritære og propagandistiske trekk. Men her vil jeg trekke fram hvordan den også kunne virke til undersåttenes fordel. Lydighetsideen hadde sitt motstykke i paternalismens andre hovedelement, Kongens og øvrighetens omsorg for sine undersåtter,

---

45 Koht 1926: 277 ff.

46 Bjerås 2014a: 136–141.

47 Henningsen 2006: 171.

plikten til å sørge for deres ve og vel. Paternalismen bandt øvrigheten og Kongen til forpliktelser de selv aksepterte, nettopp ved å fremme en paternalistisk samfunnsforståelse.

I debatten mellom historikerne, har paternalismen ofte blitt drøftet ut fra spørsmålet om bøndene virkelig delte denne forestillingen, eller om den bare var et uttrykk for statlig propaganda. På den ene siden har vi dem som i tråd med den svenske historikeren Hilding Pleijel mener at Luthers trestandslære var en integrert del av bøndenes forestillingsverden. Bøndene godtok derfor i stor grad sin stilling på bunnen av samfunnshierarkiet.⁴⁸ Dette synet har blitt kritisert, fordi det står i fare for å beskrive statens idealiserte forhold mellom øvrighet og undersått, snarere enn hvordan undersåttene «egentlig» så det.⁴⁹ Dette er en interessant debatt, men den er ikke alltid så veldig fruktbar eller viktig, etter min mening. Viktigere i vår sammenheng er det at forestillingen om Kongen som en streng og tuktvende, men også mild og nådig far, ga visse begrensninger, men også visse muligheter for bondemotstand. Det ga seg for eksempel utslag i at bøndene ofte kunne være rimelig sikre på at lovens strenge bokstav mot opprør ikke ble anvendt. Snarere var det slik at de drakoniske straffene i loven ga øvrigheten en anledning til å vise nåde.

Et eksempel: Under matrikuleringen i Lister i 1723 ble flere bønder avslørt i å angi for lave verdier på sin jord og buskap. Dette kunne etter en forordning fra året før straffes med å miste gård og grunn.⁵⁰ Likevel informerte den lokale amtmannen sine overordnede om at han i konkrete tilfeller hadde sett bort fra lovens bokstav, og forordnet en mye mildere straff. I et brev til den nasjonale matrikkelkommisjonens leder, biskop Bartholomeus Deichmann, skriver amtmann Wilhelm Resen at han nok visste at det ikke sto i hans makt å se bort fra de straffer kongen hadde satt. Likevel, fortsetter han, siden forseelsene ikke hadde vært så store, og siden det ikke syntes rimelig å forårsake en manns ruin, hadde han og hans kolleger i den lokale matrikkelkommisjonen unnlatt å bruke disse bestemmelsene. De påla heller synderne en mild bot etter at de unnskyldte seg og korrigerste sin falske angivelse.

---

48 Pleijel 1970.

49 Österberg 1992; Aronsson 1995.

50 Forordning om matrikkelen, 19. okt 1722.

Og, la amtmannen til:

«[D]enne moderation har virket een Ret Melance (kombinasjon) av frygt og kjerlighed som icke er uden nøtte. Huorfor vi og formoder her udi at finde de høytærede herrers gode Approbation.»⁵¹

Kombinasjonen av frykt og kjærlighet er et svært treffende uttrykk for den paternalistiske fortolkningsrammen som amtmannens beretninger er skrevet innenfor. Er ikke det det ideelle forholdet den kristne har til sin Gud, barnet til sin far, hustruen til sin husbond? Ved å gi moderate bøter for bøndenes overtredelser, oppfylte kommisjonen sin faderlige rolle. Overtredelsene fikk konsekvenser, men konsekvensene var ikke katastrofale.

Også under mer alvorlige opprør kan vi se lignende forløp. Opprørslederen mot Dagskatten i Sogn, Nils Hvithovet, ble først dømt til døden, men dommen ble senere omgjort. Det ble truet med massetiltale mot bønder flere steder, men det ble gjerne med trusselen.⁵² De fleste bøndene under militærnektingen i Oppdal ble frifunnet. Knut Dørum viser i den forbindelse hvordan man i tråd med Slettebøs begrep «politisk teater», kan tolke forløp, utvikling og avslutning av disse militære opprørene, der myndighetene vekslet mellom harde sanksjoner og lettelser i møte med etter hvert angrende og ydmyke bønder.⁵³

Forutsetningen for denne mildhet og nåde var dog at bøndene offentlig angret sine overtredelser. Benådningene skjedde etter at man hadde stått fram og angret. Dette poenget kommer tydelig fram i forbindelse med oppgjøret etter de voldelige protestene mot ekstraskatten i Bergen på 1760-tallet. Også her var det viktig for myndighetene å fremstå som nådige. Slettebø har vist dette godt i sin masteroppgave om temaet. Kongen skulle først, som en rettferdig dommer, straffe, så, som en mild Fader, forlate.⁵⁴ Av de rundt 2000 bøndene som befant seg i Bergen den 18. april 1765, da stiftamtmann von Cicignon ble dratt ut av sitt hus og truet til å

---

51 Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling; Ms. Fol. 125, Kladderbok om Matrikkelen i Lister og Mandal: Brev fra Wilhelm Resen til Bartholomeus Vogt, 31.juli 1723.

52 Urkedal York 2010.

53 Dørum 2010; Dørum 2016.

54 Slettebø 2007.

betale tilbake ekstraskatten, ble kun fire tiltalt. En begrunnelse for dette var at allmuen gjennomgående var «enfoldig», ikke ondssinnet.⁵⁵ Lignende begrunnelser ble brukt for langt på vei å frikjenne oppdalsbøndene etter militærnektingen i 1752.⁵⁶ Dette er også et aspekt ved paternalismen. Barn vet ikke alltid at de handler galt. Dette var også en forestilling som bønder aktivt kunne bruke for å unnskyldes sin egen oppførsel.⁵⁷ Men igjen forutsatte det at de sto offentlig fram og erkjente at de hadde handlet feil. Både fra øvrighetens og undersåttenes side ble den paternalistiske samfunnsforståelsen gjenopprettet.

Det viktigste er derfor kanskje ikke hvorvidt bøndene virkelig anså Kongen som en far, men at det var en forestilling som alle parter spilte på og bekreftet. Og det sentrale her er at motstanden, selv når bøndene erkjente sin «skyld», var virksom. Ekstraskatten ble avskaffet etter noen år. Det samme ble Dagskatten. Matrikkelen trådte aldri i kraft. Eneveldet var ikke et politisk system som nådeløst slo ned på det minste tegn til motstand. Snarere satte det i spill politisk-kulturelle forestillinger om straff, syndsforlatelse og nåde. Dette ga bøndenes motstand en legitimitet, så lenge regien i teateret ble fulgt. Men det bidro også til å legitimere regimet, fordi de bærende forestillingene ble bekreftet igjen og igjen, nettopp gjennom protesthandlingenes forløp.

Ble «systemet» truet før 1814?

I lys av den ovenstående drøftingen kan eneveldet nærmest beskrives som et stabilt sosialt system, slik sosiologene beskrev det for noen tiår tilbake.⁵⁸ Hvordan kan vi da forklare at Grunnloven i 1814 ble seende ut som den gjorde, som et tydelig oppgjør med eneveldet? Med andre ord, hvis motstanden under eneveldet styrket regimet, hvordan kan vi forklare endringene som til slutt førte til at det falt? En forklaring er at det ikke var bøndene som var de viktige aktørene for endring. Det var først og fremst opplyste embetsmenn og sosiale eliter, med impulser fra Europa,

55 Slettebø 2012: 87.

56 Dørum 2010.

57 Bjerkås 2011: 57–64.

58 Parsons 1951.

som formet Grunnloven. Knut Dørum har noe spissformulert tolket «eneveldets undergang» i 1814 som et uttrykk for at det ikke lenger hadde legitimitet, som følge av utvikling av et protosivilsamfunn og spredning av nye politiske ideer.⁵⁹ I rendyrket form tenderer nok dette perspektivet til å undervurdere eneveldets fortsatte legitimitet i mange kretser. I adressene som ble skrevet i hvert prestegjeld i forbindelse med valgene til Eidsvollsforsamlingen, dominerte fortsatt en religiøst betonet forestilling om tronarvingen Christian Fredrik som landets frelser.⁶⁰ På den annen side styrkes argumentet av de relativt moderne impulsene innenfor rettsvitenskap og filosofi som ble spredd ved Universitetet i København, og som utgjorde den intellektuelle horisonten for mange av Eidsvollsmennene.⁶¹

Bøndene, derimot, har siden Ernst Sars sin fremstilling på slutten av 1800-tallet gjennomgående blitt tolket som kongetro enevoldstilhengere. Riktignok fremhevet Sars, som Koht en generasjon senere, at de norske bøndene var bærere av en lang frihetstradisjon. Likevel, bare gradvis ble de politisert innenfor rammene av den nye staten.⁶² Sars' syn på bøndenes holdninger under eneveldet og deres rolle i 1814, har mye til felles med Jens Arup Seips ellers så avvikende oppfatninger. Seip var en sterk kritiker av Sars sin evolusjonisme, men også han framholdt at bøndene hadde lite å gjøre med hendelsene i 1814. Den nye staten, skriver Seip, ble skapt av eneveldets mann, Christian Frederik, og båret av eneveldets viktigste frambringelse, embetsstanden.⁶³

Sars' og Seips syn har åpenbart mye for seg. Samtidig har det i senere tid blitt nyansert og utfordret. Flere har påpekt at det skjedde endringer i bøndenes holdninger til enevoldsregimet før 1814, og at man kan finne en bevissthet om mer moderne politiske ideer også hos bønder i 1814. Bønder i opposisjon til myndighetene, for eksempel under Lofthusopprøret på 1780-tallet, begynte å omtale seg selv som landets økonomiske fundament, kanskje en indikasjon på innflytelsen både fra fysiokratiske ideer

---

59 Dørum 2016: 79 ff.; Dørum 2017.

60 Bergsgård 1943–46; Bjerkås 2014b.

61 Mestad (red.) 2013.

62 Sars 1882; Koht 1926.

63 Seip 1974.

og det sene eneveldets kameralistiske samfunnslære.⁶⁴ I tiden etter 1814 dyrket radikale stemmer, som Hans Barlien og John Nergaard, en motsetning mellom bøndene som «den nærende klasse» og embetsmennene som «den tærende klasse». For dem ble disse forestillingene en impuls til politisk agitasjon mot embetsmannsveldet.⁶⁵ Men det er altså ganske tydelig at disse ideene sirkulerte også før 1814.

En indikasjon på endringer i den politiske selvforståelsen hos mange bønder er at det kom inn bondeforslag om ny Grunnlov til Eidsvollsforsamlingen som tok klart avstand fra eneveldet, slik blant andre Eirik Holmøyvik og Mona Ringvej har poengtert.⁶⁶ Blant Eidsvollsadressene finnes det flere eksempler på mer eller mindre tydelige ønsker om flertallsstyre. Nå var disse ofte ført i pennen av stedets sogneprest, og kan ikke uten videre tas til inntekt for noen bondeideologi. Like fullt var de skrevet på vegne av de lokale menighetene rundt i om landet.⁶⁷ Knut Dørum argumenterer for at grunnlovsutkast, adresser og andre kilder som embetskorrespondanse og private brev, bør tolkes retrospektivt, som uttrykk for bredere regimekritiske holdninger hos embetsmenn som borgere og enkelte bønder i årene før 1814. Han har videre vist at bøndenes påståtte kongetroskap var under et betydelig press, særlig etter Danmark-Norges inntreden i Napoleonskrigene i 1807, og at enkeltutsagn fra bønder kan tolkes som kodet kritikk av konge og regjering.⁶⁸

Det er med andre ord mulig å argumentere for en gradvis vending bort fra eneveldets politiske teater fra slutten av 1700-tallet, da alternative og potensielt mer undergravende tanker hos bondebefolkningen kom til uttrykk. Poenget bør ikke trekkes for langt, men deler av bondestanden tok del i de politiske ideene som sirkulerte i Europa etter den franske revolusjonen. Samtidig presset inntredenen i Napoleonskrigene regimet i mer repressiv retning, alt mens de politiske konstellasjonene endret seg.⁶⁹ Krigspolitikken satte regimet på kollisjonskurs med det man kan kalle felles norske interesser, som matsikkerhet og handelsinteresser. Samtidig

64 Om bøndenes selvforståelse, se Dørum 2016; om kameralismens betydning, se Markussen 1995.

65 Se Hommerstad 2012.

66 Holmøyvik 2012; Ringvej 2014.

67 Bjerkås 2014b.

68 Dørum 2009.

69 Pedersen 2011.

ble kommunikasjonene til København forverret, en regjeringskommisjon og senere en stattholder handlet mer eller mindre uavhengig av København. Alt dette kan ha bidratt til at lojalitetsbåndene til København ble svekket. Hvis man skal lokalisere et brudd mellom en eldre politisk kultur knyttet til legalisme og paternalisme og en nyere knyttet til borgerlig frihet og konstitusjonalisme, så er det kanskje her vi må lete, i skyggen av revolusjonen og Napoleonskrigene.

Revolusjon og krig var dermed med på å endre den politisk-kulturelle konteksten mange forsto seg selv innenfor, også blant bønder. Gjennom det aller meste av 1700-tallet bidro derimot bondemotstand til å legitimere, snarere enn å undergrave, enevoldsregimet. Bondeprotester ble utspilt innenfor et politisk teater med betydelige religiøse konnotasjoner, hvor overtredelse, skyld og lydighet utgjorde den sentrale forståelsesrammen. Denne rammen ble svekket de siste tiårene av regimet. Eneveldet i Norge falt ikke som følge av et internt opprør. Men da det åpnet seg en mulighet for endring i 1814, var de gamle rammene for å forstå forholdet mellom Konge og undersått på noen måter allerede undergravet.

Litteraturliste

- Alexander, J. T. (1969). *Autocratic Policies in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt*. Bloomington: Indiana University Press.
- Aronsson, P. (1995). «Mentalitet, norm, verklighet – Hustavlan i lokalsamhället», i *Hilding Pleijel Symposium*, Lund: Bibliotheca historico-ecclesiastica lundensis 34.
- Bagge, S. og Mykland, K. (1987). *Norge i dansketiden*. Oslo: Cappelen.
- Bergsgård, A. (1943–46) «Valadressene til Christian Frederik», *Historisk tidsskrift*, 1943–46, bd. 33.
- Bjerkås, T. (2011). *Matrikkel og motstand: matrikkelarbeidet på 1720-tallet og enevellets politiske kultur*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Agder.
- Bjerkås, T. (2014a). «Et nytt blikk på befolkningen? Om 1723-matrikkelens konsekvenser og årsakene til dens fall», *Heimen*, nr. 2.
- Bjerkås, Trond. (2014b) «Revolusjonær tale? Nye perspektiver på eidsvollsadressene», *Historisk tidsskrift*, bd. 93, nr. 1.
- Bjerkås, T. og Dørum K. (2017). «En mangesidig politisk kultur» i T. Bjerkås og K. Dørum (red.).

- Bjerkås, T. og K. Dørum (red.) (2017). *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660–1814*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Bjørn, C. (1981). *Bonde, herremand, konge. Bonden i 1700-tallets Danmark*. København: Gyldendal.
- Bregnsbo, M. (1997). *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet*, Haderslev: Selskabet for Udgivelse av Kilder til Dansk Historie.
- Bregnsbo, M. (2017). «Præster som forvaltere af eneveldens ideologi 1660–1814», i T. Bjerkås og K. Dørum (red.).
- Danmarks og Norgis Kirke-Ritual, 1685–1985* (1985). København: Udvalget for konvent for kirke og teologi.
- Dørum, K. (2006): «Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet», *Historisk tidsskrift*, bd. 85, nr. 3.
- Dørum, K. (2009). «'Den gamle kongetroskab sættes stadig mer paa prøve.' Fant det sted et skifte i den norske allmuens syn på konge og regjering i 1807–1814?», i B. Frydenlund, og R. Glenthøy (red.) *1807 og Danmark-Norge. På vei mot adskillelsen*, Oslo: Unipub 2009, s. 99–122.
- Dørum, K. (2010). «Opprør eller legitim politisk praksis? Kommunalisme og folkelige aksjoner i Norge, ca. 1750–1850», i Sandvik, H. (red.) *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*, Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Dørum K. (2016). *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660–1814*. Oslo: Samlaget.
- Dørum, K. (2017). «Borgerlig offentlighet og regimekritikk 1770–1814», i T. Bjerkas og K. Dorum (red.), *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660–1814*, Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Fet, J. (1995). *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn for 1840*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gottschalk, L. (1933). «The Peasant in the French Revolution», *Political Science Quarterly*, Vol. 48, nr. 4.
- Gustafsson, H. (1989). *Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*. Stockholm: Stadshistoriska institutet.
- Gustafsson, H. (1994). *Political interaction in the Old Regime: central power and local society in the eighteenth-century Nordic states*, Lund: Studentlitteratur AB.
- Henningsen, P. (2006). *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark I-II*. Auning: Landbohøiologisk Selskab.
- Holmøyvik, E. (2012) *Maktfordeling og 1814*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Hommerstad, M. (2012). *Politiske bønder. Bondepolitikk og Stortinget 1815–1837*. Universitetet i Oslo: Doktorgradsavhandling.

- Hunt D. (1984). «Peasant Politics in the French Revolution», *Social History*, Vol. 9, nr. 3.
- Idsø, Ø. L. V. (2014). «Frykte Gud og ære kongen». *Preikestolen som politisk instrument i Noreg 1720–1814*. Universitetet i Oslo: Doktorgradsavhandling.
- Imsen, S. (1990). «Bondemotstand og statsutvikling i Norge ca. 1300 til ca. 1700», *Heimen*, nr. 2.
- Koht, H. (1926). *Norsk bondereising*. Oslo: Aschehoug.
- Kongeloven §2, nettutgave: http://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/kilder/chr5web/konge_loven.html. Lest 23.02.2018.
- Lunden, K. (2002). *Norges landbrukshistorie 1350–1814. Frå svartedauden til 17. Mai*. Oslo: Samlaget.
- Luther, M. (2001). *Lille og store katekisme*. Oslo: De norske bokklubbene.
- Markussen, I. (1995). «Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor egen Nytte. Pietistiske og kamrealistiske ideer bag framvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet». Odense: *Odense University Studies in history and social sciences* vol. 187.
- Mejlænder, O. (1885) *Almindelig Norsk Lovsamling*, 1ste Bind 1660–1860. Christiania: Mallings boghandel.
- Mührmann-Lund, J. (2017). «Dansk fødevareuro i 1700-tallet», i T. Bjerkås og K. Dørum (red.).
- Nagel, A. H. (1985): «Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet», i Y. Blomsted m. fl. (red.). *Administrasjonen i Norden på 1700-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Nevers, J. (2011). «The Transformation of Danish Monarcism in the Age of Enlightenment», i P. Ihalainen mfl (red.) *Scandinavia in the Age of Revolution. Nordic Political Cultures, 1740–1820*, Farnham: Ashgate.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*, London: Routledge.
- Pedersen, S. C. (2011). «Postal Censorship and the Control of Public Sentiment in Late Absolutist Denmark», i P. Ihalainen m.fl (red.) *Scandinavia in the Age of Revolution. Nordic Political Cultures, 1740–1820*. Farnham: Ashgate.
- Pleijel, H. (1970). *Hustavlans värld: kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm: Verbum.
- Rian, Ø. (1992). «Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter», i H. Winge (red.). *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550–1750*, Oslo: Lokalhistorisk institutt.
- Rian, Ø. (2014). *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårerne for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rian, Ø. (2017). «Eneveldets ordmakt satt i system gjennom mange generasjoner, i T. Bjerkås og K. Dørum (red.).
- Ringvej, M. (2014). «Trykkefriheten i 1814 - det opplyste eneveldets demokratiske arv», i *Historisk tidsskrift*, nr. 1 2014.

- Sandmo, E. (1999). *Voldssamfunnets undergang: Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sars, J. E. (1882). *Historisk indledning til Grundloven*. Kristiania: Folkeskriftselskabets forlag.
- Schmidt, J. A. (1851): *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648–1813*, 1ste Bind. 1648–1770, Christiania: Tønsberg forlag.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak. Everyday forms of peasant resistance*. Yale: Yale University Press.
- Seip, J. A. (1974). *Utsikt over Norges historie*. Oslo: Gyldendal.
- Sennefelt, K. (2001). *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politiska kultur*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Slettebø, T. E. D. (2007). «Først, som retfærdig Dommer at straffe, siden, som mild Fader at forlade»: det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen i 1765. Universitetet i Bergen: Mastergradsoppgave.
- Slettebø, T. E. D. (2012). «Strilekrigen i Bergen i 1765. Improvisasjon i eneveldets politiske teater», i K. Dørum og H. Sandvik (red.): *Opptøyer i Norge 1750–1850*, Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Sætra, G. (1998). «Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?», *Historisk tidsskrift*, nr. 3, 1998.
- Urkedal York, E. (2010). *Kongens tru tenarar? Møtet mellom statsapparat og allmuge i Bergen stiftamt i samband med dagskatten, 1712–1715*. Universitetet i Bergen: Mastergradsoppgave.
- Ylinkangas, H. (1991). «The Historical Connections of European Peasant Revolts», i *Scandinavian Journal of History*, vol 16, 1991.
- Österberg, E. (1992). «Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige», *Scandia* nr. 1.
- Österberg, E. (1993). «Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik I den svenske modellen från vasatid til frihetstid», i Broberg, G., Wikander, U. og Åmark, K. (red.), *Tänka, tycka, tro*, Stockholm: Ordfront.
- Øyrehagen Sunde, J. (2014). «Constitutionalism before 1789», I J. Ø. Sunde (red.). *Constitutionalism before 1789. Constitutional arrangements from the High middle Ages to the French revolution*, Oslo: Pax Forlag.